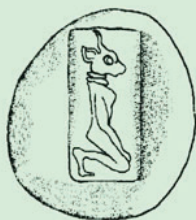

PHASIS

Greek and Roman Studies

VOLUME 15-16 2012-2013

IVANE JAVAKHISHVILI TBILISI STATE UNIVERSITY
INSTITUTE OF CLASSICAL, BYZANTINE AND MODERN GREEK STUDIES

EDITORIAL BOARD

Rismag Gordeziani – Editor-in-Chief (Tbilisi)
Michael von Albrecht (Heidelberg)
Dimitris Angelatos (Athens)
Valeri Asatiani (Tbilisi)
Irine Darchia (Tbilisi)
Riccardo Di Donato (Pisa)
Tina Dolidze (Tbilisi)
Levan Gordeziani (Tbilisi)
Sophie Shamanidi (Tbilisi)
Nana Tonia (Tbilisi)
Renzo Tosi (Bologna)
Jürgen Werner (Berlin)
Tamar Cheishvili – Executive Secretary (Tbilisi)

"ფაზისი" 15-16 2012-2013

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
კლასიკური ფილოლოგიის, ბიზანტინისტიკისა და ნეოგრეცისტიკის
ინსტიტუტის ბერძნული და რომაული შტუდიები

© პროგრამა "ლოგოსი" 2012-2013

ISSN 1512-1046

EDITORIAL NOTE

Those who wish to contribute to the journal *Phasis* are requested to submit an electronic version and a hard copy of their paper (in *Microsoft Word for Windows* format). If there are any special characters in the paper, please indicate them on the left margin next to their respective lines.

Papers must be submitted in the following languages: English, French, German, Italian and Modern Greek.

Accepted papers will be published in the next volume. Each contributor will receive one copy of the volume. Please send us your exact whereabouts: address, telephone number, fax number, e-mail.

Institute of Classical, Byzantine and Modern Greek Studies
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
13 Chavchavadze ave., 0179 Tbilisi, Georgia
Tel.: (+995 32) 2 22 11 81
Fax: (+995 32) 2 22 11 81
E-mail: phasis2013@gmail.com
WebSite: www.greekstudies.tsu.ge

CONTENTS

P A R T I

Ελλάδα - Ευρωπαϊκή Ταυτότητα - Γεωργία	10
Medea Abulashvili (Tbilisi) Αντανάκλαση Μυθικών Αντιλήψεων στους Ελληνικούς και Γεωργιανούς Λαογραφικούς Παραλληλισμούς	13
Euphemia Attanasi (Palmariggi) Ο Ελληνισμός των Αποικιών της Νότιας Ιταλίας	20
Svetlana Berikashvili (Tbilisi) Περί του Ζητήματος της Ταυτότητας στο Μυθιστόρημα του Δημήτρη Χατζή <i>Διπλό Βιβλίο</i>	30
Maria Caracausi (Palermo) Τρεις Ευρωπαίοι Ποιητές: ο Γκάτσος, ο Λόρκα, ο Ρεμπώ	40
Lela Chotalishvili (Tbilisi) Formation of the Greek Writing Systems in Ancient Greece in the Context of European Identity	46
Maia Danelia (Tbilisi) The Myth of the Argonauts in the Context of East-West Relations	51
Ανθούλα Δανιήλ (Αθήνα) Η Παγκοσμιότητα του Ελληνικού Πολιτισμού και η Ελληνική Ταυτότητα της Ευρώπης	58
Tudor Dinu (Boucharest) Ο Άνθιμος εξ Ιβηρίας και ο Νικόλαος Μαυροκορδάτος Αντιμέτωποι στη Βλαχία κατά τις Αρχές του 18 ^{ου} Αιώνα	67
Nestan Egetashvili (Tbilisi) An Attempt to Remove the Asia-Europe Opposition	79
Iamze Gagua (Tbilisi) Aeëtes in Old Greek Sources	87
Ketevan Gardapkhadze (Tbilisi) Typological Parallels with Ancient Democracy in Georgian Legislative Tradition	93

Levan Gigineishvili (Tbilisi)

For the Establishment of Correct Variant Reading
of One Passage of Shota Rustaveli's *The Knight in Panther's Skin*:
Theory of Deification 101

Rismag Gordeziani (Tbilisi)

Towards the Understanding of European Identity in
Classical Athens and the Modern World 105

Victoria Jugeli (Tbilisi)

The Georgian *Life of Jacob from Nisibis* and Its Greek
and Syriac Sources 111

Βασίλης Κέκης (Αθήνα)

Η Διαχρονική Παρουσία του Βυζαντίου στην Ευρώπη
και στην Ανατολία 126

Zaza Khintibidze (Tbilisi)

Towards the Interpretation of Aristotle's *Poetics* (XXIV, 1460a5-11) 142

Βασίλειος Κλέντος (Αθήνα)

Μονή Ιβήρων: Πνευματικές Σχέσεις ανάμεσα στο Άγιον Όρος
και στη Γεωργία 146

Ekaterine Kobakhidze (Tbilisi)

Etruscans in the Context of European Identity 151

Evgenia Kotanidi (Tbilisi)

Το Φαινόμενο της Τρέλας στην Ελληνική και Ρωσική Πεζογραφία
του 19^{ου} Αιώνα 161

Vakhtang Licheli (Tbilisi)

Ancient Colchis and Intercultural Relations 168

Γεώργιος Μεταλληνός (Αθήνα)

Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί στη Σύγχρονη Πραγματικότητα 172

Ketevan Nadareishvili (Tbilisi)

Medea as a Paradigmatic "Stranger" in the Context
of Europe-Asia Opposition 179

Dali Nadibaidze (Tbilisi)

Old Georgian Christian and Byzantine Art in the Light
of European Culture 187

Ketevan Nizharadze (Tbilisi) The Foundations of Formation of the European Mentality – Homeric Principles of Enemy Estimation	192
Manana Pkhakadze, Raul Chagunava (Tbilisi) For the History of Monastery on Athos	198
Francesco Scalora (Palermo) Τα Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια και τα Τραγούδια των Αλβανόφωνων της Ιταλίας. Μια Σύγκριση: <i>Το Τραγούδι του Μικρού Κωνσταντίνου</i>	204
Sophie Shamanidi (Tbilisi) Male Characters of <i>The Fourth Dimension</i> by Yannis Ritsos	212
Nikoloz Shamugia (Pisa) The Thessalian Centauromachy and Common Greek Identity in Homer	220
Natalia Sosyedka (Mariupol) Το Θέατρο: Από το Ιστορικό Βάθος της Αρχαίας Ελλάδος, Πνευματικό Κεφάλαιο της Οικουμένης	234
Roberto Soto (Santiago de Chile) Το Ζήτημα των Ταυτοτήτων στην Ευρώπη: Η Περίπτωση του Ελληνισμού	239
Tamar Tarkhnishvili (Tbilisi) The Council as the Form of the Governing in the Ancient World and in Georgia	251
Eka Tchkoidze (Tbilisi) Ο Όρος “Ελλήνας/Ελλάδα” στα Γεωργιανά Αγιολογικά Κείμενα του 11 ^{ου} Αιώνα και η Επικρατούσα Ιστορική Πραγματικότητα της Εποχής	261
Rusudan Tsanova (Tbilisi) Of the Origins of the Gender Problem: Women in <i>Odyssey</i>	272
Giorgi Ugulava (Mainz) Fragen der Staatsbildung anhand der <i>Antigone</i> von Sophokles	280
Manuel Vial-Dumas (Barcelona) Το Ιουστινιάνειο Δίκαιο ως Πλαίσιο τις Ευρωπαϊκής Ταυτότητας	291

Ioanis Zozulak (Presov)

Η Ελευθερία του Ανθρώπου στα Έργα των
Βυζαντινών Συγγραφέων 300

Μάριος Χατζόπουλος (Αθήνα)

Οι Ίβηρες στην Ελληνική Εσχατολογική Σκέψη.
Σχόλια σε Ένα Κείμενο του Αστερίου Αργύρου 305

P A R T II**Valeri Asatiani (Tbilisi)**

The Antiquity and the Ancient Georgian Literature 326

Angela Bellia (Bologna)

Considerazioni sulle performances musicali nelle feste
demetriache in Sicilia 331

Svetlana Berikashvili (Tbilisi)

Η Ιδιαιτερότητα της Γλώσσας του Νίκου Καζαντζάκη 341

Augusto Cosentino (Villa San Giovanni)

Elagabalo: un esperimento monoteistico? 353

Koraljka Crnković (Zagreb)

Η Αλεξανδρινή Γραμματεία - Πηγή των Γνώσεών μας
περί της Αδριατικής 365

Irine Darchia (Tbilisi)

Hellenistic Koine and Modern Global Languages 377

Nino Dianosashvili (Tbilisi)

The Phenomenon of Mass Madness in *Bacchae* by Euripides 386

Tina Dolidze (Tbilisi)

Overview of the Georgian Research into Byzantine and
Medieval Georgian Patristic Theology 397

Rismag Gordesiani (Tbilissi)

Großer Begleiter des großen Werkes 427

Dimitar Iliev (Sofia)

A New Opportunity for Regional Scholarly Partnership 437

Δημήτριος Μαντζίλας (Θράκη)

The Behistun Inscription and the Res Gestae Divi Augusti 440

Maja Miziur (Wrocław) Exotic Animals as a Manifestation of Royal <i>luxuria</i> . Rulers and Their Menageris: From the Pompe of Ptolemy II Philadelphus to Aurelian	451
Volker Riedel (Berlin) Literatur und Altertumswissenschaft in Deutschland um 1800	466
Marianna Scapini (Heidelberg) Iconographic Aspects of the Winged Demon of the <i>Villa dei Misteri</i>	481
Timo Stickler (Jena) Das römische Reich als Gefahr für den Zusammenhalt der hunnischen Kriegerkoalition	493
Fabio Tutrone (Palermo) <i>Commune Ius Animantium</i> (Clem. 1.18.2): Seneca's Naturalism and the Problem of Animal Rights	511
Giorgi Ugulava (Mainz) Die politisch-historischen Motive in Aristophanes <i>Batrachoi</i>	551
Giuseppina Paola Viscardi (Neapol) Sacerdotesse dalle denominazioni animali: lessico animale e ruolo del femminile nella divinazione	563
Etienne Wolff (Paris) Les jeux de mots chez Ausone	584
Books in Georgian	595
Editions of the Publishing House "Logos"	605

Svetlana Berikashvili (Tbilisi)

Περί του Ζητήματος της Ταυτότητας στο Μυθιστόρημα του Δημήτρη Χατζή *Διπλό Βιβλίο*¹

Στο επίκεντρο της σημερινής σκέψης πάντα βρίσκονται οι όροι: πολιτιστική, εθνική, προσωπική ταυτότητα. Είναι οι όροι μέσω των οποίων οι άνθρωποι αυτοπροσδιορίζονται. Στην ανακοίνωσή μας θα περιοριστούμε στο πρόβλημα της προσωπικής ταυτότητας στο μυθιστόρημα του Δημήτρη Χατζή *Διπλό Βιβλίο*. Προσωπική ταυτότητα αναλύει τις ερωτήσεις, που σχετίζονται με το προσωπικό μας αυτοπροσδιορισμό: Ποιο είμαστε; Ποια είναι η καταγωγή μας; Τι θα απογίνουμε μετά το θάνατο; κ. οκ.²

Ο σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να θέτουμε τις ερωτήσεις σχετικά με το πρόσωπο του πλαστού συγγραφέα και την τεχνική της αφήγησης, που χρησιμοποιεί ο Δημήτρης Χατζής για να πετύχει την αίσθηση της κθάαρσης στον αναγνώστη και να δημιουργήσει πολλές αμφιβολίες σχετικά με την ταυτότητα του πρωταγωνιστή και συγγραφέα. Εκτός από τη σπασμένη τεχνική που χρησιμοποιείται σ' ολόκληρο το έργο, καθώς και τη διπλή προοπτική, έχουμε και την τεχνική της αποστασιοποίησης. Την αποστασιοποίηση αυτή ο Δημήτρης Χατζής πετυχαίνει μέσω της παρουσίασης του πλαστού συγγραφέα. Για να μην γίνει συναισθηματική ταύτιση από μια πλευρά του ίδιου του υπαρκτού συγγραφέα (δηλ. του Δημήτρη Χατζή) με τον πρωταγωνιστή και από την άλλη του

¹ Η παρούσα ανακοίνωση είναι ένα μέρος ευρύτερης μελέτης, την οποία άρχισα το 2005 με τη βοήθεια του καθηγητή Κωνσταντίνου Δημάδη. Από τη θέση αυτή αισθάνομαι ιδιαίτερη την ανάγκη να τον ευχαριστήσω θερμά για όλη τη βοήθειά του και τις χρήσιμες παρατηρήσεις του. Ένα μέρος της μελέτης αυτής είχα παρουσιάσει το 2009 στο Flinders University, Adelaide με τίτλο: Ο πλαστός συγγραφέας στο μυθιστόρημα του Δημήτρη Χατζή *Διπλό Βιβλίο*.

² Olson E., Personal Identity, in: The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Edward N. Zalta (ed.), 2010; <http://plato.stanford.edu/entries/identity-personal/>

πρωταγωνιστή με τον αφηγητή της ιστορίας. Εκτός απ' αυτό φαίνεται και επιθυμία του Δημήτρη Χατζή να δώσει πιο μεγάλη ένταση στα γεγονότα, να βάλει μέσα ένα μάρτυρα, που παρακολουθεί όλη τη διαδικασία της τραγωδίας και των δύο γενιών. Βέβαια, εδώ πρέπει να υπάρχει ενδιαμέσος παρατηρητής των γεγονότων, που θα εσσαρκώσει την εξαντικειμενικευμένη ματιά και αυτός ο παρατηρητής είναι ο συγγραφέας.

Το *Διπλό βιβλίο* του Δημήτρη Χατζή είναι ένα από τα καλύτερα μυθιστορήματα της μεταπολεμικής πεζογραφίας. Σωστά αναφέρει ο Δημήτρης Τζιόβας σχολιάζοντας την πεζογραφία του Δημήτρη Χατζή: "Αν ζητούσαμε από επαρκείς και μελετημένους αναγνώστες της ελληνικής λογοτεχνίας της περιόδου 1940-1980 να διαλέξουν τους πέντε πιο αντιπροσωπευτικούς πεζογράφους αυτής της περιόδου, ο Χατζής νομίζω θα ήταν ανάμεσα τους."³ Και αυτό, βέβαια λόγω της προσωπικής αφηγηματικής τεχνικής που χρησιμοποίησε ο Δημήτρης Χατζής κατά τη συγγραφή των διηγημάτων, καθώς και των μυθιστορημάτων του. Η εξέλιξη της γραφής του και η αισθητική ωρίμανση της πεζογραφίας του συμβαδίζουν με τη συνειδητή από μέρους του μόρφωση από τη μια μεριά των ευρύτερων περιόδων τέχνης αντιλήψεών του, και από την άλλη μεριά με τη διαμόρφωση της ειδικότερης, προσωπικής τεχνικής του.⁴

Οι ορισμένες τεχνικές υιοθετημένες από τον Δημήτρη Χατζή όπως είναι: η εσωτερική εστίαση, η ψυχοαφήγηση, η διάρρηξη της αφηγηματικής σύμβασης, η σπασμένη τεχνική, η τεχνική της αποστασιοποίησης, η παρουσία του συγγραφέα μέσα στην ιστορία, κορυφώνονται στο τελευταίο του μυθιστόρημα *Διπλό βιβλίο*. Το γεγονός που έχουν κάνει τόσες αντιφατικές κριτικές πάνω στο μυθιστόρημα αυτό, αρχίζοντας από την άποψη ότι καλύτερο θα ήταν να έμεινε ο συγγραφέας διηγηματογράφος, και τελειώνοντας με τους επαινούς και με την αναγνώριση του καλύτερου μοντέρνου μυθιστορημάτος, δηλώνει καθαρά την αξία αυτού του έργου.⁵

Το *Διπλό βιβλίο* αποτελείται από εννέα κεφάλαια. Όλα τα κεφάλαια εμφανίζονται σαν ισάριθμα αλληλένδετα, αλλά και αυτοδύναμα διηγήμα-

³ Τζιόβας Δ., Η πεζογραφία του Δημήτρη Χατζή: Ουμανιστικός ρεαλισμός και η ποιητική της μεταβατικής αφήγησης, στα πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου *Δημήτρης Χατζής. Μια συνείδηση της ρωμοσύνης*, επιμέλεια Γιάννης Η. Παπιάς, Αντώνης Δ. Σκιαθάς, εισαγωγή Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος, υπεύθυνος έκδοσης Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος, Πάτρα: Αχαϊκές Εκδόσεις 1999, 48.

⁴ Καλοκόρη Λ., Αφηγηματικές δομές στην πεζογραφία του Δημήτρη Χατζή σε συνάρτηση με τις περί τέχνης αντιλήψεις του, στα πρακτικά του προαναφερόμενου συμποσίου *Δημήτρης Χατζής. Μια συνείδηση της ρωμοσύνης*, 173.

⁵ Τσακνιάς Σ., *Το Διπλό βιβλίο* και οι δύο προοπτικές, στα πρακτικά του προαναφερόμενου συμποσίου *Δημήτρης Χατζής. Μια συνείδηση της ρωμοσύνης*, 185.

τα.⁶ Ο μύθος που διαδραματίζεται παρουσιάζεται σκορπισμένα, ατελείωτα, θα μπορούσαμε να πούμε νεοτερικά. Να, πώς παρουσιάζει την τεχνική του ο ίδιος ο συγγραφέας:

Ήδη μέσα στα διηγήματα από το *Τέλος της μικρής μας πόλης*, η παλιά τεχνική είναι σπασμένη, η προσπάθεια για επάλληλα επίπεδα είναι δοκιμασμένη. Αργότερα τη σπασμένη αυτή τεχνική, που ωστόσο θέλω να μείνει τεχνική και να μην είναι αυθαίρετη ατεχνία, τη μετέφερα στο τελευταίο μου βιβλίο, *Το Διπλό βιβλίο*. Δεν ξέρω τι κατάφερα, λέω απλώς τι προσπάθησα.⁷

Εκτός απ' αυτή τη σπασμένη τεχνική χρησιμοποιεί και την τεχνική της αποστασιοποίησης, που την πετυχαίνει μέσω της παρουσίασης του πλαστού συγγραφέα, στον οποίο αφηγείται την ιστορία του ο πρωταγωνιστής - νεαρός εργάτης Κώστας. Ο πλαστός συγγραφέας τονίζει τα αδιέξοδά του στη σύνθεση της ιστορίας.⁸ Δηλαδή, πρόκειται για ένα ψυχικό δράμα του "μικρού-συγγραφέα" που παρουσιάζεται ως πλαστό πρόσωπο στο μύθο, αλλά δεν παύει να αντανακλά, στο σημείο αυτό τουλάχιστον, και στο δράμα του υπαρκτού, του επώνυμου Δημ. Χατζή. Αυτή η μετάθεση των ρόλων συνιστά μια αποστασιοποίηση μπρεχτικής υφής, μια ηθοποιία που επιδιώκει να αποφύγει τη συναισθηματική ταύτιση.⁹ Στο *Διπλό βιβλίο* έχουμε μια σημαντική εξέλιξη ως προς την παρουσία του συγγραφέα μέσα στη διήγηση. Αποτελεί βασικό δομικό χαρακτηριστικό του μυθιστορήματος αυτού η διάρρηξη της αφηγηματικής σύμβασης και η παρουσία του συγγραφέα μέσα στην ιστορία.¹⁰ Ωστόσο, όλες οι τεχνικές, που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, και ιδιαίτερα η εναλλαγή του αφηγητή (του Κώστα και του πλαστού συγγραφέα) σε ορισμένα κεφάλαια και η διαπλοκή τους μέσα στο ίδιο κεφάλαιο, δε σπάνε μόνο τη φόρμα του παραδοσιακού μυθιστορήματος, αλλά στοχεύουν στο να δείξουν το κομμάτισμα της ψυχής του ήρωα, του συγγραφέα και των άλλων προσώπων της ιστορίας.¹¹

Το σημαντικότερο ερώτημα που θα θέλαμε να θέσουμε είναι γιατί χρειάζεται ένας πλαστός συγγραφέας μέσα στο μυθιστόρημα, γιατί παρουσιάζεται ως υπαρκτό πρόσωπο; Ο Δημήτρης Χατζής βέβαια το κάνει

⁶ Κοτζιάς Α., *Μεταπολεμικοί πεζογράφοι, κριτικά κείμενα*, Αθήνα: Κέδρος 1982, 189.

⁷ Χατζής Δ., *Περί του έργου μου ομιλώ αυτός*, στο περιοδικό *Αντί* 298, περίοδος β', 1985, 25.

⁸ Παγανός Γ., *Μοντερνισμός και πρωτοπορίες*, Αθήνα: Εκδ. Σαββάλας 2003, 159-160.

⁹ Παγανός Γ., Δημήτρης Χατζής, *Η μεταπολεμική πεζογραφία, από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67*, Τόμος Η', Αθήνα: Εκδ. Σοκόλη 1992, 193.

¹⁰ Τριάντου Ι., *Οι αφηγηματικές τεχνικές ως μηχανισμοί σημασιοδότησης στο έργο του Δημήτρη Χατζή*, στα πρακτικά του προαναφερόμενου επιστημονικού συμποσίου *Δημήτρης Χατζής. Μια συνείδηση της ρομιοσύνης*, 203.

¹¹ Παγανός Γ., *Αναζητήσεις στη σύγχρονη πεζογραφία, Κριτικά μελετήματα*, Αθήνα: Εκδ. Καστανιώτη 1984, 88-89.

επίτηδες, θέλει μέσω του συγγραφέα να πετύχει κάποιο σκοπό. Εκτός από την τεχνική της αποστασιοποίησης, παρατηρούμε και την επιθυμία του πραγματικού συγγραφέα, δηλαδή του Δημήτρη Χατζή να μας φέρει πιο κοντά στο περιβάλλον, να μας βάλει κάμπως μέσα στην ιστορία, να μην είμαστε μόνο απλοί αναγνώστες, αλλά και οι συμμετέχοντες της ιστορίας. Και όχι μόνο της ιστορίας, αλλά και ολόκληρης της διαδικασίας της δραματοποίησης του καθορισμού της ταυτότητας των ηρώων. Για να πετύχει αυτό το σκοπό βάζει τον πλαστό συγγραφέα που καταγράφει ολόκληρη την ιστορία του πρωταγωνιστή. Μ' αυτό το τρόπο δίνει και πιο μεγάλη ένταση στα γεγονότα, σαν ο συγγραφέας να ήταν ένας μάρτυρας που παρακολουθεί όλη τη διαδικασία της τραγωδίας και των δύο γενιών. Βέβαια, εδώ πρέπει να υπάρχει ενδιάμεσος παρατηρητής των γεγονότων που θα ενσαρκώσει την εξαντικειμενικευμένη ματιά, χωρίς όμως αυτή η ματιά να γίνει πάντα ασυγκίνητη. Αυτός ο παρατηρητής είναι ο συγγραφέας, ο οποίος ανήκει σ' αυτόν τον κόσμο, γνωρίζει αυτόν τον κόσμο και πεθαίνει μαζί μ' αυτόν τον κόσμο.

...ένας κόσμος που φεύγει. Ανήκω σ' αυτόν - να φύγω μαζί του: ο συγγραφέας, λοιπόν, που πεθαίνει κι αυτός μαζί με τα πρόσωπα του βιβλίου του που πεθαίνουν.¹²

Εδώ ωστόσο εμφανίζεται μια ερώτηση: είναι ο πλαστός συγγραφέας υπαρκτό πρόσωπο ή απλώς είναι alter ego του ίδιου του πρωταγωνιστή; Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, από μια πλευρά είναι ένα μη πραγματικό πρόσωπο που τον δημιούργησε ο πρωταγωνιστής. Το πρόσωπο αυτό του βοηθάει να κατανοήσει την ταυτότητα του, την καταγωγή του, να γυρίσει στις ρίζες του, του ευκολώνει τη ζωή στις δύσκολες στιγμές. Από την άλλη πλευρά όμως μπορεί να είναι και το alter ego του ίδιου του συγγραφέα (δηλαδή του Δημήτρη Χατζή), ο οποίος ψάχνει τη δική του ταυτότητα και επομένως πολύ συχνά οι σημαντικότερες σκέψεις που θέλει να προβάλλει ο πραγματικός συγγραφέας αναφέρονται από τον πλαστό συγγραφέα. Ακόμα και τα καλύτερα κεφάλαια του μυθιστορήματος όπως π. χ. το 4^ο (*Ρέκβιεμ για ένα μικρό ράφτη*) και το 8^ο (*Η Αναστασία των Μολάων*), που παρουσιάζονται με μεγάλη συγκίνηση ανήκουν στον πλαστό συγγραφέα, ενώ τα άλλα αφηγείται ο Κώστας σε πρώτο πρόσωπο στο "μικρό συγγραφέα", που καταγράφει τα λεγόμενά του.¹³

Δεν μπορεί να αμφισβητήσουμε ότι ο συγγραφέας είναι πράγματι το κλειδί του μυθιστορήματος. Βέβαια, δεν ταυτίζεται ο πλαστός συγγραφέας με τον Δημήτρη Χατζή, όμως αναφέρει τις υπαρξιακές αμφιβολίες του πραγματικού συγγραφέα. Ο Αλέξανδρος Κοτζιάς παρατηρεί: "Το μάλλον

¹² Χατζής Δ., *Το Διπλό βιβλίο*, Αθήνα: Το Ροδακίό 1999, 178.

¹³ Παγανός Γ., Δημήτρης Χατζής, 195.

ακαθόριστο πρόσωπο του συγγραφέα, προσφέρει το κλειδί του μυθιοτορήματος. Είναι κυριολεκτικά το κλειδί, γιατί με τις διαδοχικές εμφανίσεις του στο τέλος των περισσότερων κεφαλαίων ή στον επίλογο, αλλά και με τη συχνή λανθάνουσα παρουσία του – μέσα από κάποιες βασικές πλευρές του Κώστα ή μέσα από την αφήγηση των “διηγημάτων” εκείνων που δεν αναφέρονται στον Κώστα – ο Χατζής έχει πετύχει κυρίως τη μυθιοτορηματική άρθρωση του βιβλίου. Είναι όμως και μεταφορικά το κλειδί, γιατί από τον συγγραφέα αναδίνονται οι βαθύτερες νότες που θέλησε ο Χατζής να ακούσουμε.”¹⁴

Ο πλαστός συγγραφέας είναι συνδεδετικός κρίκος ανάμεσα σε δύο γενιές και κατά κάποιον τρόπο μοιάζει με το Δεύτερο Φάουστ του Γκαίτε. Πηγαίνει στις όχθες του Ευρώτα, διότι

Εδώ σ’ αυτόν τον ίδιο τον τόπο εκείνος ο Δεύτερος Φάουστ του Γκαίτε, νέος, γερός και γενναίος, την είχε βρει την Ελένη του για κείνο το εξάισιο ζευγάρι των Νέων Καρών.¹⁵

Όπως ο Δεύτερος Φάουστ με την παντρεία του με την Ελένη συμφιλίωσε δύο κόσμους, ένωσε το κλασικό πνεύμα της Ελλάδας με το ρομαντικό πνεύμα της Βορράς, έτσι και ο συγγραφέας έψαχνε τη λύση για να ενώσει δύο διχασμένους κόσμους: τον παλιό και τον καινούργιο, για να δέσει όλα σε μια ενότητα, για να μην υπάρχουν “ερείπια, κομμάτια, ψηφιά σκορπισμένα.” Έψαχνε να βρει το ζευγάρι που θα αποδώσει καινούργιες γενιές, οι οποίοι θα έχουν ορμή να φτάσουν το αδύνατο. Όπως και ο Ευφορίων, ο οποίος γεννήθηκε από το γάμο του Δεύτερου Φάουστ και της Ελένης, προσπαθούσε να κυνηγάει το αδύνατο, να μιμηθεί τον Ίκαρο. Αλλά δυστυχώς ο συγγραφέας δεν βρίσκει αυτή τη λύση και η τέχνη του πεθαίνει, μένει στην ερημιά και μας αφήνει στην ερημιά, στην απελπισία και την ολόκληρη αποξένωση:

Πικρή είναι η ψυχή του, σωπασμένη η σκέψη του, το φιλημά του θανάτου όπως του το ‘δωσε εκείνη, πάνω στα χείλια του. Και, λοιπόν, αυτό το ζευγάρι απόμεινε μόνο. Αυτό – του θανάτου. Και σκοτεινιάζει. Φωνή δεν είναι καμία, ο θρήνος των δέντρων μονάχα – η τέχνη η δική του πεθαίνει.¹⁶

Ο συγγραφέας εξαφανίζεται κανένας δεν τον ξανάδε από τότε, δεν έμαθε τι απόγινε – πέθανε εκεί; – κρύφτηκε; – σώλασε; – για πάντα;¹⁷ και εδώ ουσιαστικά τελειώνει το πρώτο βιβλίο, μέσα στην απελπισία. Αλλά ύστερα προστίθενται τα αποσπάσματα από το μισοτελειωμένο βιβλίο του συγγραφέα,

¹⁴ Κοτζιάς Α., ο. π., 191.

¹⁵ Χατζής Δ., ο. π., 187.

¹⁶ Χατζής Δ., ο. π., 187.

¹⁷ Χατζής Δ., ο. π., 187.

που μιλάει για την ελπίδα, ψάχνει την ελπίδα, θέλει οι καινούργιες γενιές να αγωνίζονται για το καλύτερο τους μέλλον και μέσα από τη συνειδηση της σύγχρονης μοναξιάς να περάσουν σε καινούργια πολιτεία, να φτιάξουν την καινούργια τους πατρίδα

Και θα την φτιάσουμε έτσι και μια πατρίδα για μας - εκεί στην πατρίδα μας, την Ελλάδα.¹⁸

Γι' αυτό τον κόσμο θα είναι το άλλο, το δεύτερο βιβλίο, το βιβλίο της ελπίδας. Όμως την ευθύνη της συγγραφής αυτού του δεύτερου βιβλίου ο συγγραφέας παραχωρεί στον Κώστα. Ο πλαστός συγγραφέας συχνά εξαφανίζεται σε κρίσιμες στιγμές και δίνει την ευθύνη στους ήρωές του οι ίδιοι να παίρνουν απόφαση. Ο Κώστας απορεί γιατί το κάνει:

Ο συγγραφέας που μ' ακολουθεί τέσσερα χρόνια, εξαφανίστηκε τώρα, δεν τον βρίσκω πουθενά, τώρα που θα μπορούσε να πει καμμία λέξη. Δεν ξέρω γιατί το κάνει.¹⁹

Εξαφανίζεται διότι έκανε τη δουλειά του, ανάγκασε τον Κώστα να καταλάβει ποιος είναι και σε ποιο κόσμο ανήκει. Την απόφαση όμως πρέπει να πάρει ο ίδιος ο Κώστας, πρέπει να αλλάξει τα πάντα. Ο συγγραφέας είναι απελπισμένος από τη ζωή, ανήκει στην παλιά γενιά και πεθαίνει μαζί της, αλλά ο Κώστας ανήκει στον καινούργιο κόσμο και πρέπει να έχει την ελπίδα για να αλλάξει τον κόσμο, να φέρει καινούργιες ιδέες, να αγωνίζεται για το καλύτερο μέλλον. Αφήνοντας τους ήρωές του να συνεχίσουν και να τελειώσουν το βιβλίο, ο συγγραφέας δίνει στους απλούς ανθρώπους τη σκυτάλη του αγώνα.²⁰

Της ελπίδας το βιβλίο θα 'θελα να 'ναι το δεύτερο αυτό το δικό σου. Για το σημερινό, το δικό μας τον κόσμο, που δεν τον βλέπεις ακόμα, δεν ξέρεις πως είναι - και δεν τον φοβάσαι.²¹

Μπορούμε ωστόσο να ταυτίσουμε εδώ το πλαστό συγγραφέα με τον πραγματικό συγγραφέα, δηλαδή με το Δημήτρη Χατζή, ο οποίος ο ίδιος φαίνεται απόλυτα απελπισμένος. "Ο μη προσδιοριζόμενος χαμός του συγγραφέα στο τέλος του βιβλίου, είναι σημαδιακός, σφραγίζει την πραγματική διάθεση του μυθιστορητή: ο Χατζής είναι στο *Διπλό βιβλίο* ζοφερός και απελπισμένος - απόλυτα. Μας εγκαταλείπει οριστικά και αμετάκλητα σε μian έρημη χώρα, ολομόναχος, αποξενωμένους, χωρίς καν την παρηγοριά πώς έχουμε έναν εαυτό, γιατί και αυτόν τον χάσαμε."²²

¹⁸ Χατζής Δ., ο. π., 191.

¹⁹ Χατζής Δ., ο. π., 139.

²⁰ Τριάντου Ι., ο. π., 204.

²¹ Χατζής Δ., ο. π., 190.

²² Κοτζιάς Α., ο. π., 191-192.

Αλλά είναι συμβολικό ότι μόλις γεννιέται η ελπίδα, εμφανίζεται και πάλι ο συγγραφέας, σαν σύμβολο της Ανάστασης, της Αναγέννησης, της Νέας Εποχής. Και εδώ πραγματοποιείται η συνάντηση των δύο πρωταγωνιστών.

Και να τος.

Αυτό είναι. Ανατρίχιασα μια στιγμή βλέποντάς τον. Ξανάρχεται αλήθεια, λοιπόν. Ολοζώντανος. Σηκώνομαι απ' το κασόνι που κάθομαι τόσες ώρες αναποφάσιτος. Στεκόμαστε ο ένας αντίκρυ στον άλλον. ... Κάτι μου λέει - και δεν ακούεται. Δεν ακούεται - και καταλαβαίνω. Πολύ καθαρά τα καταλαβαίνω μέσα στο δαμνοσιμμένο θόρυβο. Είναι κείνα που 'γραψε στο ξεχωριστό του σημείωμα. Για μένα. Γύρω στους άλλους που λέει. Για την ελπίδα. Κι ας είναι και λίγο για την Ελλάδα - γιατί να μην είναι;²³

Η έννοια “συγγραφέας”, και ας είναι και ο “πλαστός”, πρέπει να προσεγγίζεται μέσα από μια πολλαπλή προοπτική. Στη θεωρία της λογοτεχνίας υπάρχει αντίληψη, ότι το κείμενο, μέσα από τις δικές του εσωτερικές λειτουργίες, παράγει μόνο τον τον εαυτό του, δηλαδή έχουμε όχι την παντοδυναμία του συγγραφέα, αλλά την παντοδυναμία του κειμένου. Έτσι, π. χ. ο Roland Barthes αναφέρει: “Από τη στιγμή που αφηγοούμαστε ένα γεγονός απουσιάζοντας το από την πραγματικότητα και με βάση την πρακτική της γραφής η φωνή χάνει την προέλευσή της, ο συγγραφέας πεθαίνει και η γραφή αρχίζει.”²⁴

Δηλαδή, όταν αρχίζει η γραφή πεθαίνει ο συγγραφέας, δεν υπάρχει πια. Επιβάλλοντας το πλαστό πρόσωπο του συγγραφέα μέσα στο μυθιστόρημα ο Δημήτρης Χατζής σαν θέλει να υπογραμμίσει πως ο συγγραφέας όχι μόνο υπάρχει, αλλά και ζει μέσα στους ήρωες του και με το έργο του αποκαλύπτει και την ψυχή του, “το καμμό της ρωμιουσίνης.”

Σ'ολόκληρο το μυθιστόρημα ο συγγραφέας, μέσα στη σύγχυση που επικρατεί, μην έχοντας δογματικές λύσεις να προτείνει, καταλήγει να είναι υποκείμενο και αντικείμενο της αφήγησής του, με τον ίδιο τρόπο που ο ήρωάς του τον υποκαθιστά στη γραφή και του τελείωμα του έργου - χωρίς να υπάρχουν οι αρμοί της μυθιστορηματικής ολοκλήρωσης.²⁵

Η δομή του μυθιστορήματος είναι πολλές φορές μπερδεμένη, γιατί είναι ακατανόητο ποιος συμμετέχει, ο πρωταγωνιστής, ο αφηγητής ή ο ίδιος ο συγγραφέας. Παρόμοιο στοιχείο συναντάμε συχνά στη λογοτεχνία όταν ο ίδιος ο συγγραφέας παίρνει μέρος στην εξέλιξη των μυθιστορηματικών γεγονότων. Συνήθως ο συγγραφέας βρίσκει κάποια χειρόγραφα

²³ Χατζής Δ., ο. π., 191-192.

²⁴ Barthes R., *The Death of the Author*, στο *Theories of Authorship: A Reader*, London: Routledge 1996, 208.

²⁵ Τριάντου Ι., ο. π., 204.

και τα εκδίδει, ή κάποιος του διηγείται την ιστορία του στη βάση της οποίας ο συγγραφέας πλάθει το μυθιστόρημα. Εδώ όμως ο συγγραφέας, ο πλαστός συγγραφέας μέσα στο βιβλίο πλάθει ένα μυθιστόρημα, για να δείξει την πραγματικότητα από μέσα, για να μην είναι μόνο απλός θεατής, αλλά συμμετοχος των γεγονότων.

Η διπλή προοπτική παρατηρείται παντού, σε ολόκληρο το μυθιστόρημα, σε διάφορα επίπεδα. Έχουμε δύο κόσμους: παλιό και καινούργιο, δύο νοοτροπίες: ελληνική και γερμανική, δύο βιβλία: πρώτο και δεύτερο, δύο πρωταγωνιστές: Κώστα και συγγραφέα. Υπάρχουν όμως αυτοί οι δύο, ή μήπως ο πλαστός συγγραφέας είναι μη πραγματική απεικόνιση του Χατζή; Παρόλο που η αφήγηση μέσα στο βιβλίο γίνεται στο πρώτο πρόσωπο, ο αφηγητής συχνά αλλάζει: μερικές φορές είναι ο Κώστας, μερικές φορές είναι ο πλαστός συγγραφέας, μερικές φορές είναι ο πραγματικός συγγραφέας – παντογνώστης αφηγητής. Συχνά η αφήγηση διακόπεται και παρεμβάλλεται διάλογος ανάμεσα στον Κώστα και στον συγγραφέα.²⁶

Οι μελετητές διαπιστώνουν μια πορεία συνεχούς αύξησης της παρουσίας του αφηγητή στη γραφή του Χατζή που κορυφώνεται στο *Διπλό βιβλίο*. Σύμφωνα με τη Ιφιγένεια Τριάντου, και δεν μπορούμε να μη συμφωνήσουμε στο σημείο αυτό, το παράδοξο είναι ότι η αύξηση αυτή συνοδεύεται κι από μια ταυτόχρονη τάση να δίνεται ο λόγος στους ήρωες, γιατί κανονικά, στην κλασική αφήγηση, όσο πιο φανερός είναι ο λόγος του αφηγητή-συγγραφέα, τόσο περισσότερο ο λόγος των ηρώων απομακρύνεται από το πρώτο πρόσωπο.²⁷

Για να δούμε πώς παρουσιάζεται το πρόσωπο του συγγραφέα μέσα από τα κεφάλαια του μυθιστορήματος:

I κεφάλαιο – ΑΟΥΤΕΛ – ΑΟΥΤΟ ΕΛΕΚΤΡΙΚΑ

1. ο πρωταγωνιστής τρεις φορές απευθύνεται στο συγγραφέα στο δεύτερο πρόσωπο (19, 25, 27)
2. εμφανίζεται για πρώτη φορά η λέξη “συγγραφέας” (27)

II κεφάλαιο – ΤΟ ΕΥΛΑΔΙΚΟ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

1. έξι φορές απευθύνεται στο συγγραφέα (29 [2], 31, 47, 54 [2])
2. για πρώτη φορά χρησιμοποιείται ευθύς λόγος (51)
3. συμμετέχει στα γεγονότα (γάμος της Αναστασίας) (50-52)
4. έχουμε απόσπασμα από το τετράδιο (51)

III κεφάλαιο – Ο ΚΑΣΠΑΡ ΧΑΟΥΖΕΡ ΣΤΗΝ ΕΡΗΜΗ ΧΩΡΑ

1. τέσσερις φορές απευθύνεται στο συγγραφέα (59, 66, 67, 74)

²⁶ Παγανός Γ., 1992, 195.

²⁷ Τριάντου Ι., ο. π., 203.

2. ο αφηγητής παρουσιάζει τα λόγια του συγγραφέα (78)

IV κεφάλαιο – ΡΕΚΒΙΕΜ ΓΙΑ ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΡΑΦΤΗ

1. απευθύνεται δύο φορές στο συγγραφέα (87, 88)

2. συμμετέχει στα γεγονότα (82)

3. ευθύς λόγος (82)

4. ολόκληρο το κεφάλαιο γράφει ο συγγραφέας (81-97)

V κεφάλαιο – ΑΠΟ ΤΟ ΦΙΦΤΥ-ΦΙΦΤΥ ΣΤΟΝ ΕΡΩΤΑ

1. δεν παρουσιάζεται

VI κεφάλαιο – Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΡΚΟΥΔΑ ΤΟΥ ΠΙΝΔΟΥ

1. αναφέρεται (117)

2. μας παρουσιάζει τα λόγια (120)

3. εξαφανίζεται (121)

4. φανερώνεται ο χαλασμός του (132)

VII κεφάλαιο – ΤΑ ΓΟΥΔΟΧΕΡΙΑ

1. μια φορά απευθύνεται στο συγγραφέα (136)

2. εξαφανίζεται (139)

VIII κεφάλαιο – ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΜΟΛΑΩΝ

1. η Αναστασία απευθύνεται, μιλάει με το συγγραφέα (154-170)

2. ο συγγραφέας μιλάει με το Βασίλη, χωρίς ευθύ λόγο (154)

3. χαρακτηρισμός του συγγραφέα (169-170)

4. ολόκληρο το κεφάλαιο γράφει ο συγγραφέας (151-170)

IX κεφάλαιο – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

1. αποσπάσματα από το βιβλίο (171-178, 188-191)

2. μιλάει για τον εαυτό του (178)

3. “πεθαίνει” – εξαφανίζεται (187)

4. ξαναέρχεται ολοζώντανος (191-192)

Το *Διπλό βιβλίο* είναι γεμάτο μεταβάσεις και στο χρόνο και το χώρο: από τη Γερμανία στο Ντομπρίνοβο και από τη Σούρπη στους Μολάους. Το πρώτο βιβλίο είναι ο παλιός κόσμος και το δεύτερο ο νέος, ο αβέβαιος χωρίς οδηγίες και σταθερότητες κι αυτή η μετάβαση από το ένα βιβλίο στο άλλο συμπίπτει και με τη μετάβαση από το συγγραφέα, που το πρώτο βιβλίο είναι δικό του, στον αναγνώστη Κώστα του δεύτερου βιβλίου.²⁸

Η διπλή προοπτική είναι αισθητή σ' ολόκληρο το μυθιστόρημα. Ακόμα και τεχνική της μπρεχτικής αποστασιοποίησης είναι διπλή. Η ηθοποιία αυτή επιδιώκει να αποφύγει τη συναισθηματική ταύτιση – από μια πλευρά του Χατζή με τον πρωταγωνιστή του μυθιστορήματος και από την άλλη του πρωταγωνιστή με τον αφηγητή της ιστορίας. Για να πετύχει αυτό το

²⁸ Τζιόβας Δ., ο. π., 51.

σκοπό ο Δημήτρης Χατζής βάλει μέσα στην ιστορία έναν άλλο πρωταγωνιστή τον πλαστό συγγραφέα, που θα παρουσιάσει τα γεγονότα και πάλι με διπλή προοπτική από την μια μεριά ως αντικειμενικός θεατής και από την άλλη μεριά ως συμμετέχων των γεγονότων. Επομένως, ο πλαστός συγγραφέας βοηθάει τον πραγματικό συγγραφέα, δηλαδή το Δημήτρη Χατζή, στα εξής: την αποστασιοποίηση, την ψυχοαφήγηση, την υπογράμμιση της ύπαρξης του συγγραφέα, τη διπλή προοπτική καθώς και την ένταση στα γεγονότα.